

Назарій Стешик,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та філософії права

Львівського національного університету

імені Івана Франка

УДК 340.130.2; 340.134

Норма права та нормативно-правовий припис: загальнотеоретичні аспекти

Питання норм права, зокрема їх природи, структури, особливостей різновидів, функціонального призначення, досліджуються традиційно у межах догматичної юриспруденції і є достатньо розробленими у загально-теоретичній юридичній літературі.

Однак і дотепер у юридичній науці спостерігається не лише різнобіг позицій, але і діаметрально протилежні точки зору на природу, структуру, класифікацію, функціональне призначення норм права.

Так, щодо природи норм права обговорюється низка питань, зокрема, чи вони є лише правилами поведінки, чи також й іншими веліннями – декларативними, дефінітивними, оперативними, колізійними та ін.? Найбільш дискусійними залишаються питання і щодо структури норм права – вони володіють трьохелементною чи двохелементною внутрішньою будовою?

Відтак у юридичній науці вже сформувались відповідні підходи до трактування природи норм права – «трьохелементний» та «двохелементний».

Представники «трьохелементного» підходу обгрунтовано звертають

увагу на те, що норма права є правилом поведінки, що не лише встановлюється, але і забезпечується суб'єктами нормотворчості, а тому завжди складається із трьох елементів – гіпотези (якщо), диспозиції (то) та санкції (інакше). Якщо у нормі права відсутній хоча б один із трьох цих елементів, вона не здатна реалізувати свого призначення. «Без диспозиції норма права немислимою, без гіпотези є безглуздою, а без санкції – непридатною».

У юридичній літературі зауважують, що такий підхід хоч і має раціональні підстави, проте не враховує інших різновидів норм права («нетипових», «нестандартних», «спеціалізованих»), які не володіють такими трьома елементами. Також позиції «трьохелементного» підходу небезпідставно піддаються критиці через неможливість текстуального підтвердження у законодавчих формулюваннях усіх трьох елементів норми права. Так, Черданцев О. Ф. зазначає, що у багатьох нещодавно виданих підручниках називається трьохчленна структура норми права. Однак прикметно, що жоден із авторів не наводить жодного прикладу

конкретної норми із розчленуванням її на три елементи. Це пояснюється тим, на думку автора, що таких норм в реальності немає [1, с. 216].

Представники «двохелементного» підходу, звертаючи увагу на те, що правове регулювання не обмежується нормами-правилами поведінки, але передбачає також і інші правила – норми-принципи, норми-декларації, норми-дефініції, колізійні норми та ін., стверджують, що всі вони мають двохелементну внутрішню будову, яка текстуально підтверджується у законодавстві.

Необхідно зазначити, що ці два підходи мають як переваги, так і недоліки, адже звертаючи увагу на важливі аспекти норм права, їх представники однак надають їм у певній мірі перебільшеного значення.

У загальнотеоретичній науці для зняття таких суперечливих позицій шляхом врахування їх переваг та недоліків ввели теоретичну категорію «нормативно-правовий припис». Так, ідею про правовий припис як самостійне правове явище вперше запропонував Міцкевич О. В., котрий під правовим приписом мав на увазі те чи інше логічно завершене положення, що сформульоване у тексті акту державного органу та містить обов'язкове для інших осіб, організацій рішення державної влади. Правовий припис – це сам текст статей, пунктів та інших граматично та логічно завершених частин нормативних актів. [2, с. 36].

У різний час ті чи інші аспекти нормативно-правових приписів розроблялися у працях Алексеєва С. С., Апт Л. Ф., Бабаєва В. К., Блохіна Ю. В., Вопленка М. М., Горшенцова В. М., Давидової М. Л., Євграфова П. Б., Зайця А. П., Карташова В. М., Луць Л. А., Макаренко Л. О., Міцкевича О. В., Парфент'єва А. Л., Піголкіна А. С., Рабіновича П. М., Шмельової Г. Г. та ін.

Під нормативно-правовим приписом у юридичній літературі розуміють: мінімальну смислову частину тексту нормативно-правового акту,

що є елементарним владним велінням загального характеру, що володіє формальною визначеністю, цілісністю та логічною завершеністю (Давидова М. Л.) [3, с. 46]; логічно завершене, цілісне, формально визначене, загальне, владне обов'язкове веління, яке виражене у відповідній формі та служить особливим регулятором суспільних відносин (Карташов В. М.) [4, с. 65]; логічно і граматично завершене та об'єктивоване судження, що має загальнообов'язковий характер (Луць Л. А.) [5, с. 186]; вміщене у статті нормативно-юридичного акта або іншого джерела права логічно і граматично завершене деонтичне судження загального характеру про формально дозволену, обов'язкову чи заборонену поведінку за певних обставин (Рабінович П. М.) [6, с. 153], безпосередньо виражені у тексті нормативно-правового акту логічно та граматично завершені деонтичні висловлювання, за допомогою яких утворюються юридичні норми та «обслуговується» їх дія (Шмельова Г. Г.) [7, с. 91].

Однак, як це досить часто буває у юридичній науці, введення нового терміну «нормативно-правовий припис» призвело до появи ще більшої кількості суперечливих та протилежних позицій.

Так, на даний час у юридичній літературі спостерігаються такі основні підходи щодо співвідношення та взаємодії понять «норма права» та «нормативно-правовий припис»:

1) вони є тотожними поняттями – будь-яка норма права є нормативно-правовим приписом і будь-який нормативно-правовий припис є нормою права. Так, Алексеєв С. С. зазначав, що «поняття нормативного припису не можна протиставляти поняттю норми права. ... Терміни «нормативний припис» і «норма права» є синонімами» [8, с. 81-82];

2) вони є нетотожними, але однорідними поняттями – а саме норма права є різновидом нормативно-правового припису; Так, Карта-

шов В. М. усі нормативно-правові приписи поділяє на норми права та нестандартні нормативно-правові приписи [4, с. 71];

3) вони є нетотожними та різно-рідними поняттями – норма права є ідеальною логічною загальнотеоретичною конструкцією та належить до системи права; нормативно-правовий припис є реальним текстуальним формулюванням та належить до системи законодавства (джерел права). Так, Заєць А. П. обгрунтовано стверджує, що оптимальне співвідношення права та законодавства на рівні первинних елементів може бути проведене на основі формування логічної норми права декількома нормативно-правовими приписами, вираженими безпосередньо у тексті нормативних актів [9, с. 7]. Євграфов П. Б. зазначає, що приписи законодавства, відображаючи норми права, є не лише самим текстом граматично і логічно завершених частин нормативного акту, але кожен з них є відносно завершеним юридичним цілим, в свою чергу, закріпленим у статтях, пунктах, параграфах та інших підрозділах тексту акту [10, с. 15].

Таким чином, у загальнотеоретичній юридичній науці наявний різнобій позицій, підходів до трактування понять «норма права» та «нормативно-правовий припис».

Такий стан наукового дослідження цих теоретичних категорій не можна назвати задовільним, адже він не сприяє одноманітному та несуперечливому їх використанню, може вносити різнобій як у практичну, так і в навчальну юридичну діяльність. Вирішити ці проблеми можна завдяки формуванню цілісної та несуперечливої концепції норм права та нормативно-правових приписів.

Завдання цієї статті полягає у спробі формування положень, які б узгоджено та цілісно відображали природу, співвідношення та взаємодію норм права та різних видів нормативно-правових приписів. Досягненню цього завдання сприятимуть наведені наприкінці публікації таб-

лиці, в яких на прикладах норм права та нормативно-правових приписів демонструється характер їх співвідношення та взаємодії.

Норма права та нормативно-правові приписи взаємодіють як зміст і форма. Змістом є норма права, елементи якої закріплюються у формі двох нормативно-правових приписів (див. Таблицю 1). Також вони взаємодіють як ціле та частина. Норма права є цілим, нормативно-правовий припис – частиною (див. Таблицю 2).

Норма права – є ідеальною логічною конструкцією, що відображає таку загальну закономірність права, як встановленість та забезпеченість державою (іншими суб'єктами нормотворчості). Ця закономірність проявляється у необхідній структурі норми права, яка завжди повинна складатися із трьох елементів – гіпотези, диспозиції та санкції. Відсутність санкції як необхідного елементу норми права призводить до її незабезпеченості, а відтак не відповідає та порушує природу права.

Норма права, будучи ідеальною логічною моделлю правила поведінки, текстуально закріплюється у нормативно-правових приписах, що є формою її виразу. Особливістю нормативно-правового припису є те, що він формулюється у реченні. Граматична форма речення дозволяє сформулювати у ньому лише два, а не усі три елементи норми права. Тому для утворення норми права завжди необхідно два нормативно-правових приписи. Один із них – регулятивний, який утворює правило поведінки (диспозицію) та умови його дії (гіпотезу). Другий – охоронний, який формулює умову порушення правила (гіпотезу) та заходи впливу за таке порушення (санкцію).

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на неможливість поділу норм права на регулятивні та охоронні різновиди. Визначити належність норми права або до регулятивного, або охоронного різновиду можна за умови констатації у ній або

правила поведінки (диспозиції), або заходу впливу (санкції). Однак будь-яка норма права як ідеальна конструкція завжди передбачає і правило поведінки (диспозицію), і захід впливу за його порушення (санкцію). Тому видається, що поділ на регулятивні та охоронні різновиди можливий лише серед нормативно-правових приписів, у різних видах яких можна окремо визначити або правило поведінки (диспозицію), або захід впливу (санкцію).

Важливо також зазначити, що норма права не може бути різновидом нормативно-правових приписів. Адже відомо, якщо видове поняття є різновидом родового поняття, то видове поняття повинно володіти усіма ознаками родового, зокрема і щодо його внутрішньої будови. Тому, якщо норма права є різновидом нормативно-правового припису, то і їй повинні бути притаманні усі властивості нормативно-правового припису, в тому числі і його внутрішня будова. Однак нормативно-правовий припис володіє двохелементною будовою, норма права ж складається із трьох елементів.

Оскільки регулятивний та охоронний нормативно-правові приписи повністю формують зміст норми права, то їх доцільно іменувати «нормоутворювальними». Інші нормативно-правові приписи, зокрема приписи-принципи, декларативні, дефінітивні, класифікаційні, колізійні, оперативні, доцільно іменувати «нормообслуговувальними», оскільки їх призначенням є забезпечення умов належного функціонування та дії норм права.

Тому норма права взаємодіє як «зміст і форма», як «ціле і частина» не з будь-якими нормативно-правовими приписами, а лише із нормоутворювальними – регулятивними та охоронними приписами. Відтак будь-яка норма права закріплюється у нормативно-правових приписах, проте не будь-які нормативно-правові приписи формулюють зміст норми права. Зміст норми права закріплюють лише нормоутворювальні приписи.

Нормоутворювальні приписи суттєвою відрізняються від нормообслуговувальних тим, що вони є приписами безпосереднього регулювання, оскільки прямо встановлюють правила поведінки або заходи впливу, натомість нормообслуговувальні приписи впливають на суспільні відносини опосередковано.

Нормообслуговувальні приписи, призначенням яких є забезпечення належного функціонування та дії норм права, за своїм складом є неоднорідними. До них належать приписи-принципи, декларативні приписи, дефінітивні приписи, класифікаційні приписи, оперативні приписи, колізійні приписи та ін. (див. Таблицю 3).

Так, функціональне призначення приписів-принципів полягає у встановленні загальних засад правового регулювання та визначенні загальної спрямованості змісту нормоутворювальних приписів.

Декларативні приписи ідеологічно підсилюють нормоутворювальні приписи шляхом встановлення їх кінцевої мети та завдань, шляхом констатації умов та обставин їх прийняття.

Дефінітивні приписи забезпечують однозначну та уподібнену реалізацію та застосування нормоутворювальних приписів шляхом закріплення юридично значимих ознак понять, що містяться у них.

Класифікаційні приписи сприяють раціональному та доступному сприйняттю та розташуванню нормоутворювальних приписів за допомогою поділу понять, розкриття їх обсягу.

Оперативні приписи призначені для встановлення порядку дії нормоутворювальних приписів, зокрема моментів початку, зупинення, втрати ними чинності, напряму їх дії у часі, просторової дії, для внесення змін та доповнень, для скасування нормоутворювальних та інших приписів.

Колізійні приписи полягають у встановленні порядку подолання потенційних та реальних суперечностей між нормоутворювальними та

іншими видами нормативно-правових приписів.

У юридичній літературі також виокремлюють інші нетипові («нестандартні», «спеціалізовані») нормативно-правові приписи, які володіють особливим функціональним призначенням у правовому регулюванні, зокрема приписи-презумпції, фікції, аксіоми, аналогії та ін.

Варто зазначити, що нормообслуговувальні приписи, як і будь-який

нормативно-правовий припис, володіє двоелементною внутрішньою будовою.

Невирішеними у юридичній науці залишаються питання, пов'язані із взаємодією норм права та нормативно-правових приписів із такими системними правовими утвореннями, як інститутами та галузями права і законодавства, що потребує подальшого самостійного дослідження.

Таблиця 1

ФОРМА		ЗМІСТ
2		1
нормативно-правових приписи		норма права
гіпотеза + диспозиція	«Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України ... присягу».	гіпотеза
гіпотеза + санкція	«Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата».	диспозиція
		санкція

Таблиця 2

ЦІЛЕ	
НОРМА ПРАВА	
частина	частина
регулятивний припис	охоронний припис
«Власники земельних ділянок зобов'язані забезпечувати використання їх за цільовим призначенням».	«Використання земель не за цільовим призначенням – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від п'яти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Таблиця 3

Різновиди нормативно-правових приписів		Приклади різновидів нормативно-правових приписів	
нормоутворювальні	регулятивні	норма права	«Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності чи обмежений у його здійсненні».
	охоронні		«Таємне викрадення чужого майна (крадіжка) - карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян...».
нормообслуговувальні	принципи	«Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим кодексом».	
	декларативні	«Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам».	
	дефінітивні	«Злочином є передбачене цим кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину».	
	класифікаційні	«Залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі».	
	оперативні	«Цей кодекс набирає чинності з 1 вересня 2001 року».	
	колізійні	«Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».	

Список використаних джерел

1. *Черданцев А. Ф.* Теория государства и права : учебн. для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт-М, 2002. – 432 с.
2. *Мицкевич А. В.* Избранное / Сост. и автор. предслова Е. А. Юртаева. – М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 2010. – 304 с.
3. *Давыдова М. Л.* Нормативно-правовое предписание: природа, типология, технико-юридическое оформление / М. Л. Давыдова. – С.-Пб.: Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2009. – 216 с.
4. *Карташов В. Н.* Введение в общую теорию правовой системы общества: Правотворческая практика, система и структура права : текст лекций. – Ч. 2 / В. Н. Карташов. – Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1996. – 100 с.
5. *Луць Л. А.* Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою) / Л. А. Луць. – К.: Атіка, 2013. – 412 с.
6. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. – Вид. 10-е, доповнене / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2008. – 224 с.
7. *Шмелева Г. Г.* О некоторых проблемах толкования-уяснения юридических норм / Г. Г. Шмелева // Проблемы толкования и реализации законодательства в Украине и задачи адвокатуры. – Симферополь: «Таврия-плюс», 2003. – С. 90-97
8. *Алексеев С. С.* Структура советского права / С. С. Алексеев // Собрание сочинений. В 10 т. – Т. 2: Специальные вопросы правоведения. – М. : Статут, 2010. – С. 7-224.
9. *Заец А. П.* Согласованность нормативных предписаний как условие повышения эффективности правового регулирования : автореф. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Заец Анатолий Павлович. – Киев, 1985. – 18 с.
10. *Евграфов П. Б.* Соотношение структуры советского права и структуры советского законодательства: автореф. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Евграфов Павел Борисович. – Харьков, 1981. – 18 с.

Стецик Н. В. Норма права та нормативно-правовий припис: загальнотеоретичні аспекти

У статті розглядається природа норми права та нормативно-правового припису та визначається характер співвідношення та взаємодії їх понять. Також аналізується їх внутрішня будова та обґрунтовуються положення про трьохелементний склад норм права та двохелементний – нормативно-правових приписів. Обґрунтовуються положення про те, що норма права та нормативно-правовий припис взаємодіють як зміст та форма, ціле та частина.

Ключові слова: норма права, нормативно-правовий припис, гіпотеза, диспозиція, санкція.

Стецик Н. В. Норма права и нормативно-правовое предписание: общетеоретические аспекты

В статье рассматривается природа нормы права и нормативно-правового предписания и определяется характер соотношения и взаимодействия их понятий. Также анализируется их внутреннее строение и обосновываются положения об трехэлементном составе норм права и двухэлементном – нормативно-правовых предписаний. Обосновываются положения о том, что норма права и нормативно-правовое предписание взаимодействуют как содержание и форма, целое и часть.

Ключевые слова: норма права, нормативно-правовое предписание, гипотеза, диспозиция, санкция.

Stetsyk N. Legal norm and legal provision: general theoretical aspects

The nature of legal norm and legal provision are considered in the article, as well as the character of relationships and interactions of the notions is determined. Besides, one analyzes an internal structure of the notions and substantiates, that legal norm has three-elements structure and legal provision has two-elements structure. The position is substantiated, that legal norm and legal provision are correlated as a content and a form, a whole and a part.

Key words: legal norm, legal provision, hypothesis, disposition, sanction.